

אתר דעת - מכללת הרצוג

ד"ר חיים ליפשיץ

מחשבת החינוך במשנת האחדות הכוללת של מרן הראי"ה קוק זצ"ל

פרק א

המושג "מחשבת החינוך"

אם ננסה כמקובל לפתוח מחקר מדעי או פילוסופי בהגדרת הנושא הנדון, נשאל את עצמנו: המושג "מחשבת החינוך" – האם אין בו מעין "טאבטולוגיה" – "כפל מלים לחוזק העניין"? ולפחות, הן מותר לנו להניח, ששני המושגים "מחשבה" ו"חינוך" חופפים זה את זה, שהלוא כל-אדם חושב, בדרך כלל, על מנת להביע גם את מחשבותיו, ועל ידי כך אף ל"חנך", במידת-מה את הזולת. ומאידך גיסא, הלוא סוף כל מעשה חינוכי – במחשבה תחילה. ובסופו של דבר, הן ספירות התורה, ההגות והמדעים נעוצות בספירה החינוכית, שהיא מקיפה ומרתקת את החוליות של שלשלת הדורות – ערכי התורה והחינוך, הנמסרים מאבות לבנים, ממורים לתלמידים.

אמנם, ניטיב להגיד, שאם בתפיסה הרחבה של המושג "מחשבה" יש בה בכוח גם יסוד חינוכי, הרי מחשבת החינוך – במובנה המצומצם יותר – מכוונת לברר ולחקור את המגמות והמטרות של החינוך ואת הדרכים הנאותות

אתר דעת - מכללת הרצוג

להשגתן — וכל אלה כמובן כמסקנות, בדרך כלל, מהנחות ושיטות רעיוניות כלליות — מתוך תפיסת עולם מסויימת.

סולמו של יעקב... וברכת "שהחיינו" סמלים בדרך לבירור מגמות החינוך

אפשר שנרמז על מגמות החינוך ביהדות בכלל, ובמשנתו של מרן הראי"ה קוק בפרט, בסמל הסולם שבחלום יעקב: "ויחלום והנה סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה" (בראשית כח, יב) — הלוא כזה הוא גם ה"סולם" החינוכי, ה"מוצב ארצה" — הנעוץ בפראקטיקה של מעשה החינוך, אך מבחינת המחשבה המעמידה והמייצבת את החינוך, ב"ראשו" — ההגותי — המיטאפדוגי של הסולם החינוכי — הוא "מגיע השמימה, ומלאכי אלקים עולים ויורדים בו". ואכן, במיוחד באספקלרית משנתו של הרב אנו צופים אל-על ומאזינים "ברוך יחד כוכבי בוקר"¹, ועם זאת אנו מעמיקים לחרוש בקרקע החינוכית-הממשית.

אף פירושי הלשונות בברכת "שהחיינו" יכולים לשמש אסמכתות למגמות ולדרכים שבחינוך יהודי בדורנו — אסמכתות, שיש להן אחיזה גם בהגותו הפדגוגית של רבנו. וכך נפרש את הברכה: "ברוך שהחיינו" — את העם הראשון והיחידי בקרב העמים העתיקים — שהגשים בחיים את "חוק" לימוד חובה לכל ילדי ישראל עוד בימי הבית השני² — לפני למעלה מאלפיים שנה, "וברוך שקיימנו" בארץ הקודש ובתפוצות, בקרב עמי תבל, משך אלפי שנים

1 לפי איוב לח, ז.

2 "ברם, זכור אותו האיש לטוב, ויהושע בן גמלא שמו... שתיקן, שיהו מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר, ומכניסין אותן כבן שש או שבע" (בבא בתרא, כח).

אתר דעת - מכללת הרצוג

בחילופי הדורות, למרות הגזירות והרדיפות; קיימנו בכך, שתלמוד תורה היווה יסוד היסודות של חיינו וקיומנו — הן בתקופות ובארצות של תרבות יהודית "סגורה" — של יחסי גומלין עם תרבויות זרות, והן בתקופות ובארצות של תרבות יהודית "פתוחה" להשפעות גומלין ויחסי רוח ותרבות. וברוך "שהגיענו לזמן הזה" — כשגם בדור התרבות המודרנית מסוגלים אנו להגדיל תורה ותרבות יהודית מקורית ולהאדירה, עם כל הקשיים הכרוכים בזאת.

אמור מעתה: דור הולך ודור בא, דור פושט צורה ודור לובש צורה, אך העיקרון המרכזי — של תלמוד תורה, של "והגית בו יומם ולילה" — עובר כחוט השני דרך כל הדורות — ממשה רבנו ושמואל הנביא ועד עזרא הסופר, שמעון בן שטח ויהושע בן גמלא, הילל, ר' עקיבא, ר' שמעון בן יוחאי ורבינו הקדוש, ועד רבא ואבבי, רב אשי ורבינא, וכן הלאה בדורות סבוראים וגאונים, רבנים וחכמים, עד רש"י ורמב"ם, (שהורה ב"הלכות תלמוד תורה", ש"כל איש. מישראל חייב בתלמוד תורה — בין עני בין עשיר בין בחור בין זקן, ואפילו עני המחזר על הפתחים", ש"כתר תורה עומד לכל ישראל"), ועד מהר"ל מפראג, הגאון מווילנא, הבעש"ט ובעל התניא, ר' חיים מוולוז'ין, ר' ישראל מסאלאנט, רש"ר הירש, ועד רבנו הראי"ה קוק — בכל הדורות הללו — הרי יסוד של תלמוד תורה, עמוד החינוך הישראלי, לעולם יציב ונכון.

פרק ב

משנת הרב

משנת המקוריות האקטואלית

נסה להעמיק יותר בנושא שלנו. אם רוצים אנו להיכנס לטרקלין משנתו החינוכית של הרב, שומה עלינו להקדים

אתר דעת - מכללת הרצוג

ולטעום — ולו גם בקצה המזלג — ממשנתו ההגותית הכללית של הרב, שכן זו קשורה בזו כשלהבת בגחלת. אכן, היה הרב הוגה מקורי גדול בשתי משמעויותיו של המושג "מקוריות": הרב מיזג במשנתו רבדים-רבדים של תורה ויהדות בשלשלת קבלתה במהלך הדורות: דברי מקרא וחזיונות נבואה; נתיבות הלכה ושבילי אגדה ודרוש; פשטי הנגלה וראי הנסתר (ובמיוחד תורת האר"י מצפת וגוריו); עיוני ההגות היהודית (ובפרט, משנתם של ר' יהודה הלוי ומהר"ל מפראג)—לרום ולעומק; גדרי מוסר ומשנת חסידים (חב"ד, גור, ברצלב ועוד) — כל אלה התמזגו במשנתו ובנשמתו, במעבדה הפנימית שלו, לסינתזה צרופה, שבה התלכדו המקוריות התורתית-הישראלית והמקוריות הנשמית-האישית רבת הגוונים והמיוחדת במינה, כפי שהיא מתבטאת בספריו-אורותיו: "אורות"; "אורות התשובה"; "אורות הקודש"; "אורות התורה"; "אורות ישראל", וכו'.³

נוסיף כי לרב ומשנתו היו מפגשים, ביודעים ובלא יודעים, עם מהלכי המחשבה הפילוסופית הכללית-הקדומה והמודרנית — מאפלטון ועד ברגסון, אף הוא טרח להבין גם במדעים מדויקים לשיטותיהם החדישות (כך, למשל, הוא מזכיר את התופעה של קרני פרוינהופר ואת שיטת איינשטיין), אבל כאלה כן אלה הובלעו ושובצו במשנתו המקורית.

אמנם, מקוריותו של הרב נתמזגה באקטואליותו. הרב חתר לפגישה ישירה עם בעיות דורנו בעולם מסוכסך ומסובך זה — עולם של מלחמות ותהפוכות ושל משברי רוח וכלכלה.

3 ע' מאמרו של ד"ר ישעיה אביעד (וולפסברג) "איש המקוריות" (קובץ "אזכרה", מחלקה א' "דברי הרב", עמ' רלט-רמז).

אתר דעת - מכללת הרצוג

במיוחד, היה הרב נתון לבעיות ישראל של זמננו — בתהליכי כיון הקוטביים — של פיזור וריכוז, של טמיעה ותחייה, של כפירה ואמונה וכו'. הרב לא התחמק מדושיח עם אישים — מייצגי זרמים רוחניים וחברתיים שונים ואף הציע פתרונות, או לפחות סימן דרכים לפתרונות של ממש — לשאלות הסבוכות של נבוכי הדור — צעיריו וחלוציו, ולבעיות־תנועת התחייה וישוב ארץ־ישראל. האקטואליות והמקוריות של הרב לא היו גדורות ותחומות זו מזו. לא כי, אלא חיי־עולם וחיי שעה דבוקים במשנתו יחדיו, ושאלות התקופה משתקפות באור הנצח, ואף להיפך, הגיונות הנצח של תורתנו מסתברות יותר מתוך ידיעת בעיות הדור. במובן זה, משנתו של הרב היא גם פראגמאטית־חינוכית — מסכת מאלפת לבני הדור.

משנת האחדות הכוללת

משנתו הפילוסופית של הרב — מבחינת היקפה וזיקור־תיה ההדדיות — חובקת עולמות עליונים ותחתונים. היא חודרת לעולמו הקטן של האדם (המכונה "מיקרוקוסמוס"), לנבכי עומק נפשו, על כל קמטיה וקמטי קמטיה, ירידותיה ועליותיה, קרעיה ואיחוייה — וכל זה באמנות פסיכולוגית דקה שבדקה, שקשה למצוא דוגמתה בספרות העולמית והישראלית. ומאידך גיסא, הרי בהגותו של הרב — העולם הגדול (ה"מאקרוקוסמוס") וכנסת ישראל בארץ ישראל, עולם הזה ועולם הבא — נושקים אחדדי. את שיטתו הפילוסופית של הרב יש לכוון בשם מאמר ב"חכמת הקודש" של הרב — "שיטת האחדות הכוללת".

4 מאמר שלישי ב"חכמת הקודש", חלק ב' (בסדרת "אורות הקודש").

אתר דעת - מכללת הרצוג

לשם הבנה כלשהי של משנתו זו יש להבחין הבחנה יתירה בין שיטת הפאנתאיזם של הפילוסוף מאמסטרדאם — זו המעבירה סימן השוואה בין "פאן" הכול, ו"תיאוס" — האלוהות — לבין שיטת הרב, שניתן לקרוא אותה במונח המקובל עתה בפילוסופיה "פאנאינטיזם", והיינו: "פאן" — הכול; "אין" (מלת קשר יוונית הזזה עם "ב" העברית); "תיאוס" — האלוהות, משמע: הכול באלוהות — והיינו, הכול כלול באלוהים אחד, שהוא "ממלא כל עלמין וסובב כל עלמין"⁵, ואף-על-פי שמלוא כל הארץ כבודו⁶, ו"אין עוד מלבדו"⁷, ולית אתר פנוי מיניה⁸, ו"שהוא מקומו של עולם" — אף-על-פי-כן "אין העולם מקומו"⁹.

שיטת האחדות הכוללת כשמה כן היא, פירושה — לא כוללות בלי אחדות ח"ו, ולא אחדות בלי כוללות, אלא מונותיאיזם — אמונה באל אחד ויחיד, שאמנם כולל את הבריאה כולה, אף-על-פי שאין הוא זהה אתה.

"שיר מרובע"

אם תרצה לומר, הרי שיטת האחדות הכוללת של הרב שנויה במרוכז בפרק הגותי-פיוטי מ"אורות הקודש", הנקרא "שיר מרובע"¹⁰. במשפט קצר ונשגב מנסח לנו הרב את תמצית השיר:

5 זוהר, רעיא מהימנא, פ' פנחס, עמ' רכה; תניא, פרק מא ועוד.

6 ישעיה ו, גי.

7 דברים ד, לה.

8 תיקוני זוהר, ע'.

9 עי' מדרשים: בראשית רבה סח; שמות רבה מה; שוחר טוב.

10 "אורות הקודש": "חכמת הקודש", כרך ב, מאמר "האחדות הכוללת האלוהית", עמ' תנח—תנט.

אתר דעת - מכללת הרצוג

"שירת הנפש יי, שירת האומה, שירת האדם י¹², שירת העולם — כולן יחד מתמזגות... בכל עת ובכל שעה".
משמע, שהאדם — האדם מישראל — אינו רק אינדי-ווידואליסט שאין לו בעולמו אלא ד' אמות של רשות היחיד, השר רק את שירת הנפש של עצמו, ולא רק "קוסמו-פוליט" גרידא — אזרח כל העולם, ללא השתייכות לאומית-אורגאנית, ומאידיך גיסא גם לא שוביניסט לאומני, המכיר רק בשירת "האומה" בלי שירת האדם הכללי — האנושות וכו' וכו', אלא עם זה שהוא "אדם קרוב אצל עצמו"¹³, ושר שירת נפשו היחידית, הרי הוא גם בן לעמן הקשור בכללותה של כנסת ישראל, והוא שר גם את שירת האומה-ואולם — כדברי הרב — "אהבת ישראל מחייבת אהבת כל אדם"¹⁴, בחינת "חביב אדם שנברא בצלם"¹⁵, ולפיכך הוא שר גם את "שירת האדם הכללי" — "שירת הכלל" — "שירת האנושות".

אך האדם אינו רק "זואון פוליטיקון" — "בעל חיים מדיני" — היינו, מין חיה חברתית — כביטוי הידוע של אריסטו. האדם הוא גם יצור טבעי-חיוני, אשר לו זיקות שונות. משונות אל הטבע והעולם — אל כל היקום כולו, שכן כדברי הרב "לא יש נשמה בודדת, גרגירית בהווה כולה, אלא הכול מחובר, משורג וארוג... הכל הולך ומצטרף, ועץ החיים גדול ונשגב"¹⁶, ו"אתה — בכל מה

11 "שירת הנפש" — היינו שירת האדם היחיד.

12 "שירת האדם" — היינו שירת האדם הכללי — האנושות.

13 יבמות, כה; סנהדרין ט.

14 "אורות", פרק "אהבת ישראל", עמ' קמט.

15 אבות, פ"ג, י"ד (מאמר ר' עקיבא).

16 "חכמת הקודש", כרך ב, פרק "השפעת האדם בעולמו" (עמ' שנא—

שנב).

אתר דעת - מכללת הרצוג

שלמטה ממך, והנך קשור ועולה עם כל מה שנשגב ממך ועולה עליך"¹⁷, ואז הוא שר את שירת העולם. שייכותו זו אל העולם אינה השתייכות של אדם פרימיטיבי, היא משתקפת דרך כל הפריסמות — השירות הקודמות — שירת הנפש היחידית, שירת האומה, שירת האנושות, והיינו מה ששר-הוגה הרב:

"ויש אשר עולה [האדם מישראל] עם כל השירים הללו ביחד באגודה אחת, וכולם נותנים את קולותיהם, כולם יחד מנעימים את זמריהם, וזה לתוך זה נותן לשד חיים, קול ששון וקול שמחה, קול צהלה וקול רינה, קול חדווה וקול קדושה". "והתמימות — היינו, השלימות של השירות המתלכדות — עולה היא להיות שירת קודש, שירת אל, שירת ישראל" ["ישראל" בהיפוך אותיות — שיר אל].

פרק ג

שיטת האחדות הכוללת — במסכת החינוך של הרב

השיטה הפילוסופית הכללית של הרב — שיטת האחדות הכוללת — מהווה את היסוד ההגותי גם למשנת החינוך של הרב, ובלעדי סקירת שיטתו ההגותית (כפי שתארנוה בקצרה) אין להעריך לאמיתה את מחשבתו החינוכית.

אחדות בחינוך כיצד? — חינוך האדם השלם

כותב הרב: "בחינוך האדם היחיד, וכן בחינוך האדם הכללי, האומה והאנושות, צריכים לשים לב לאחדות

17 שם, פרק "חטיבת דצח"מ" (עמ' שעג).

אתר דעת - מכללת הרצוג

הרוחנית", והרב מסביר, שהוא מתכוון, "שהשכל יהיה משפיע ישר על הרגש, והרגש על הדמיון, והדמיון על הפעולות"¹⁸. זאת אומרת, שהחינוך השלם אינו רק חינוך אינטלקטואלי גרידא — הקניית ידיעות בלבד, ולא חינוך הרגש בלבד, כגון חינוך אמנותי, ולא חינוך טכנולוגי בלבד — חינוך לפעולות וכו', אלא חינוך ממוזג — חינוך סינתטי.

כוללות בחינוך כיצד? — האדם כולו צריך שיחונך

אומר הרב: "האדם כולו צריך, שיחונך, שיודרך, שיתגל להווייה הכללית ולמקוריותה, אי אפשר לייסד מכון של חינוך בעד ניצוץ של האדם, בעד נטף אחד מים החיים שלו, כי אם כל האדם צריך שיבוא לרוממות שאיפתו, וכל האדם כולו בכל ערכיו בחייו המלאים — כל היש שבחומר וכל היש שברוח, כל החיים שבשעה, וכל החיים שבעולם — כל האדם, הוא רק הוא העומד לספוג אל תוכו פתרון גמור ורצוי לחידת העולם והחיים, העוקצת כל כך"¹⁹.

אחדות בחינוך כיצד?

עקרון האחדות משלים את עקרון הכוללות בחינוך. יש לומר, שאחדות הרוחניות בחינוך היא בחינת "אחדות בתוך ריבוי". מטרת החינוך — חינוך האדם היהודי השלם — מושגת על ידי חינוך רב-צדדי של האדם בכל כשרונותיו, נטיותיו וערכיו, "בחייו המלאים" — כל היש שבחומר וכל היש שברוח; בכל חינוך של צד או פן מסוים של האדם יש לשים לנגד עינינו, שכל הצדדים והפנים של האדם אינם מנותקים

¹⁸ "חכמת הקודש", כרך א', פרק "אחדות הרוחניות" (עמ' רמט).

¹⁹ "מוסר הקודש", פרק "המצוה הכללית האלוהית" (עמ' ח).

אתר דעת - מכללת הרצוג

זה מזה; לא כי אלא אדרבא הם מקושרים אהדדי בזיקות גומלין ומשפיעים זה על זה באדם, שהוא אורגאניסמוס רוחני-גופני אחד, הוא בעל דרגה יותר נעלה מאשר סכום "כמותי" של הצדדים והכשרונות השונים שלו.

מתוך השיטות והזרמים בפסיכולוגיה המודרנית אפשר לציין את הזרם הפרסונאליסטי — האישיוני — של שטרן — ואת האסכולה הסטרוקטוראלית — התבניתית — של קורט לוינ וזולתו, שנציגיהם מביעים — כל אחד בלשונו ובסגנונו — רעיונות, אשר יש בהם משום בבואה של אילו מהגיונותיו של הרב, אם כי לא באותו פאתוס של חזון ושל שגב הרוח המיוחד לרב.

חזון החינוך של הרב בדורנו

לא בכדי פתחנו בסמל הסולם. הרב חזה לגבי דורנו — דור עיקבתא דמשיחא — חזון חינוך, ש"ראשו מגיע השמימה". הוא חזה, ש"אנו חייבים להיחלץ חושים לסול את הדרך לרוח הקודש, לגילוי אליהו, להופעת הנבואה", לא פחות מזה. אמנם — וכאן אנו "יורדים" לשלבי "הסולם המוצב ארצה": כדי לסול דרך זו, נדרש גם כן, שיימלאו התנאים של "ההזרמה הנשמטית, שהיא נותנת חיים עצמאיים, המסוגלים לאומה בריאה" — חיים הנקנים על ידי החינוך הבלתי אמצעי של הסביבה הכללית (כמו שזה היה ב"תקופה הראשונה מיציאת מצרים עד חורבן הבית הראשון") — "יחד עם הדרכת התלמוד והחינוך המודרג" — הס"הם "ארחות הלימוד הנקנים על ידי הדרכה איטית — ברוח שינון ושימור של עניינים נלמדים, הנשמעים מפי הורים ומורים" ("וזהו יסוד הבית השני").

הרב האמין, שתנאי ההזרמה הנשמטית והחינוך המודרג, "אשר עד כה היו עומדים במצב של ניגוד זה לזה"

אתר דעת - מכללת הרצוג

— ישתלבו זה בזה, וכי דווקא בימינו — ימי תחיית האומה והארץ — הרי "כל המסתכל בארחות החיים ודרישותיהם בארץ ישראל ובמהלך כינוס גלויות והצעדים ההולכים לעומת העתיד הגדול שיש בו, ישכיל, שאין דברינו אלה חזון רחוק ולא השערה פורחת, כי אם דבר מאומת "לקוח מגופם של החיים". כמובן, שחזון זה יצפה רק מי שמסוגל ל"סקירה עמוקה והרגשה חודרת בתוכניותם היותר עצמית ופנימית של מהלכי החיים המתהווים בארץ"²⁰.

מטרת החינוך היהודי: צירוף אורגאני של המגמה וההכשרה למצוות שבין אדם למקום ושבין אדם לחברו יי.

ואולם הרב מדבר גם על מטרה מוגדרת יותר של החינוך. הרב רואה מטרה זו כסינתיזה בין חינוך והכשרה למצוות שבין אדם לחברו ולמצוות שבין אדם למקום, ובלשונו של הרב: "מטרת החינוך היא להכשיר את האדם לצורתו המתקנת, שהנקודה המרכזית שבה היא לעשות טוב וישר". ואולם עשייה זו קשורה אורגאנית ב"קריאה בשם ד'" — זאת היא סינתיזה אברהמית מובהקת: "מאז אשר החל אברהם אבינו לקרוא בשם ד', היתה לנו לנחלה, כי כל כמה שתהיה מושרשת בלבו של האדם יותר הקריאה בשם ד', כן יגדל טובו וישרו, ויהיה יותר מאושר לעצמו ולחברה כולה".

20 "אגרות הראי"ה", כרך א, עמ' שד (אגרת רסו); והשווה "חכמת הקודש", כרך א, סדר "התגלות אור הקודש" (עמ' קלג-קמח).

21 שם, כרך א, עמ' ריח-ריט (אגרת קע).

אתר דעת - מכללת הרצוג

מהו בעצם היחס בין המגמה ובין האמצעים, בין המטרה ובין ההכשרות לגבי מצוות שבין אדם למקום ומצוות שבין אדם לחבירו?

לכאורה, בסולם מצוות התורה, שהאמונה באל אחד היא יסוד יסודותיה, הרי המצוות שבין אדם למקום הן התכלית; ואילו המצוות שבין אדם לחברו הן האמצעים לתכלית. ולא היא, הנה כותב הרב, ש"כנסת ישראל נתייחדה מכל האומות להרים ברמה את הדגל של החלטה זאת בעולם, שהטוב והישר של האדם (כלומר, קיום המצוות שבין אדם לחברו) היא התכלית היותר נשגבה שלו, ושהקריאה בשם ד' (כלומר, קיום המצוות שבין אדם למקום) והשרשת ידיעה זו היא ההכשרה היותר בטוחה למגמה זו. אלא בסופו של דבר, כמו בהרבה תהליכים בחיי הפרט והכלל ובמערכות החזיונות והרעיונות, מתברר לנו, ש"המגמה וההכשרה הנם דבר אחד ולא יתפרדו", שאמנם כן היחס שבין שתי מערכות המצוות הוא יחס פונקציונאלי-הדדי — הא' בהא תליא; מחד גיסא, הקריאה בשם ד' — קיום המצוות שבין אדם למקום — מגביר טובו וישרו של האדם לגבי קיום מצוות שבין אדם לחברו, שהן הן כאמור התכלית היותר נשגבה של האדם בחיים, ומאידך גיסא, הרי קיום מצוות שבין אדם לחברו ודאי שהוא "תנא דמסייע" לעבודת ד'.

מכל מקום, "לתכלית הקריאה בשם ד' [המכשירה למגמת הישר והטוב] בלב ונפש, ביחיד ובאומה ובכללה, דרוש תלמוד קבוע, משחר טל הילדות של האדם... — תלמוד תורה, ודווקא תלמוד תורה", כלומר, בית הספר ובית המדרש הם הסדנא הרוחנית, שבה מתחשלות נפשותיהם של החניכים בחינוכם למצוות.

אתר דעת - מכללת הרצוג

חינוך הדור לתורה ואמונה, מאזור בדרכי תרבות אנושית, תחייה לאומית ופדגוגיה ישראלית חדשה:

הרב חוזה ומממש את מטרות החינוך ודרכי ההמשך שלו בתנאי דורנו וארצנו: "יסוד החינוך המקודש — לתורה ואמונת אומן, מאזור בתרבות אנושית מכובדת, עם כל הטוב הנמצא בתכסיסי הלאומיות הישראלית וחפץ תחייתה בארץ הקודש"²² — כל אלה, מבלי להזניח "מכל ארחות הפדגוגיה הארצישראלית החדשה" (להוציא "הפקרות ולזול הקודש", שחדרו אליה)²³ מובן מאליו, ש"צירוף זה של יסודות התורה, התרבות והלאומיות צריך שמירה גדולה, שלא יבוא הדבר לידי זיוף המטבע החינוכית שלנו בכלל. אל נא ישכחנו, כי לא שפות זרות, לא לימודים, שמגמתם היא הכשרות חומריות, יצאו בייחוד מציון, אלא כי "מציון תצא תורה ודבר ד' מירושלים"²⁴ — כלומר, לימודי התורה שומה עליהם בראש ובראשונה לעמוד בראש המשולש של תורה, תרבות ולאומיות הפועל בשימושי הפדגוגיה המודרנית.

פיתוח תרבות הגוף, גבורת הבשר המקודש תאיר הנשמה הרב זכר גם להדגיש את הצורך בפיתוח תרבות הגוף, שראה בה תשובה גשמית, שכן היא היוצרת דם בריא, בשר בריא, גופים חטובים ואיתנים, רוח לוחט זורח על גבי שרירים חזקים, וב"גבורת הבשר המקודש תאיר הנשמה שנחלשה — זכר לתחיית המתים הגופנית". אכן, "בארץ

22 שם, כרך ב', עמ' קכא (אגרת תפא).

23 שם, עמ' נב (אגרת שצב).

24 [ישעיהו ב, ג]; שם, כרך א', עמ' יטו.

אתר דעת - מכללת הרצוג

ישראל אפשר להשיג איך שהבשר של הגוף הישראלי הוא קדוש ממש כקדושת הנשמה, ו"כשהעם הקדוש יהיה בריא וחזק בגופו, תתגבר ותתחזק הקדושה בעולם"²⁵.
אף לא שכח הרב לדרוש הדרכת הילדים "ברוח צהלת החיים, בעוז ואומץ לב, ובנקיון וסלסול הגוף" — בצירוף ל"הדרכת התורה ויראת שמים של אמת"²⁶.

חינוך למקצוע גדול בתורה : לאהבת ישראל — אהבת חינוס

יסוד מוסד במחשבת החינוך של הרב הוא חינוך לאהבת ישראל, ש"איננה רק עבודה הרגשית לבדה, כי אם מקצוע גדול בתורה וחכמה עמוקה ורחבה, שטיפוחה חשוב במיוחד בעת ירידתה של האומה, בעת אשר רמיסת הקודש וזלזול דת ייראו בכל תוקף ועוז"²⁷.

בהקשר זה הביע הרב את אימרתו המפורסמת, ש"אם נחרבנו ונחרב העולם עמנו על ידי שנאת חינוס, נשוב להיבנות, והעולם עמנו ייבנה על ידי אהבת חינוס"²⁸.

עבודת הקודש

של גישורים בין התהומות המפרידים במחשבה ובחינוך, כגון בין תלמידי הגר"א ותלמידי הבעש"ט י²⁹

מתוך המגמה של אהבת ישראל כמקצוע גדול בתורה ובחינוך, נובעת גם דרישת הרב ל"חיבורם של כל חלקי

25 "אורות", פרקי "אורות התחיה", פרק לג (עמ' פ). — שם, פרק "קדושת ישראל" (עמ' קעא).

26 "אגרות הראי"ה", כרך א, עמ' שיא (אגרת רעד).

27 "אורות", פרק "אהבת ישראל" (עמ' קמח).

28 "מוסר הקודש", פרק "שנאת חינוס ואהבת חינוס" (עמ' שכד).

29 "אגרות הראי"ה", כרך א, עמ' שד—שה (אגרת רסו).

אתר דעת - מכללת הרצוג

הטוב, אשר השפיעו לנו מכל הצדדים השונים מאז ומקדם ועד הדור האחרון, עבודת הקודש של סלילת הדרך ועשיית הגשרים בין התהומות המפרידים".

כדוגמא אופיינית לגישה כזו מציין הרב את המצב הניגודי, בו עמדו מאז ומתמיד אנשי התנועה הפרושית (=המתנגדית) והתנועה החסידית, ואילו בדורות האחרונים הם התקרבו זה לזה, ו"יפה לנו מאוד שיחתם של תלמידי הגר"א יחד עם תלמידי הבעש"ט".

מיזוג הניגודים

גישתו של הרב למיזוג הניגודים אמנם נובעת — מבחינה מגמתית וריגשית — מתוך שאיפתו לחינוך לאהבת ישראל, אבל גישה זו היא בעיקרה גם השקפתית: היא חדורה סינתיזה פילוסופית-דתית מעמיקה — זו של משנת האחדות הכוללת של הרב, וסמי מכאן נסיון אקלקטי של תפירת כלאים של השקפות שונות ומנוגדות.

אכן, הרב היה בטוח, ש"המחשבות השונות אינן סותרות זו את זו: בעצם, הכול אינו כי אם התגלות אחדותית, המתראה בניצוצים שונים"³⁰, שהלוא בדרך כלל, "כל המחשבות הגיוניות הן, ובקשר סיסטמאטי הן נקשרות..." "אין שום מחשבה בטלה בעולם כלל": "אין לך דבר שאין לו מקום"³¹, כי כולן ממקור החכמה הן יוצאות, ואם ישנן מחשבות של דופי או ריקנות — הדופי והריקנות הוא רק בסגנון החיצון, אבל כשיורדים עד פנימיותן, מוצאים אנו בהם יסודי חיים, כי חכמה — מקור חיים"³².

30 "חכמת הקודש", כרך א, פרק "עצם המחשבות השונות" (עמ' טז).

31 אבות, פ"ד, מ"ג.

32 [לפי משלי עג, יד]; "חכמת הקודש", כרך א, פרק "יסוד כל המחשבות" (עמ' י"ז).

אתר דעת - מכללת הרצוג

פרק ד

אֵיחוד מדע הקודש והחול — במחשבה ובחינוך³³

הקודש מעשיר את רוח האדם בפנימיותו המהותית, והחול בתפיסתו החיצונית

ביסוד השקפת הרב על מיזוג הניגודים שבאדם — ניגודים שבעצם הינם מדומים — מונחת תפיסה, שיש לה ערך במשנתו הפילוסופית והחינוכית של רבינו — על הקודש והחול, ש"יחד משפיעים הם על רוח האדם, והוא [הרוח] מתעשר על ידי קליטתו מהם מכל אחד את הראוי: מהקודש — את אור החיים והפנימיות המהותית, ומהחול — את הכלי, התפיסה החיצונית"³⁴. כלי החול הזה, הוא הוא שמשמש "לביסוסם של החזקת התכנים" — [שבקודש, והוא הוא המהווה] "חומר למשלים והסברות וחוגי השקפה לדרכי עולם ומיזות דרך ארץ".

ומהו קודש? מושג "הקודש" מוגדר בזוהר — במידה שניתן לנסח מושג נשגב וכולל כזה במלים אלו: "קודש — שלימותא דכולה... דאקרי חכמה עליונה"³⁵.

ההגדרה הזו של הקודש כשלימותא דכולה, דאקרי חכמה עליונה, היא הגדרה שיש לה חשיבות רבה במשנתו של רבינו, וזוהר ויקרא, פ' רבעון, בתפוצות הגולה, סתיו תשכ"ו, (עמ' 106—123); (המסה הופיעה גם כחוברת מיוחדת).

33 עי' בפרטיות במסתנו "קודש וחול במשנת מרן הראי"ה קוק זצ"ל, רבעון, בתפוצות הגולה, סתיו תשכ"ו, (עמ' 106—123); (המסה הופיעה גם כחוברת מיוחדת).

34 "חכמת הקודש", כך א, פרק: השפעת הקודש והחול (עמ' סז—סח). הגדרת מושג הקודש.

35 הקודש הוא שלימות הכול, הנקרא חכמה עליונה (זוהר ויקרא, פ' אחרי מות ואמור (כא, צג—צד), וע' הפתיחה לסדר "הקודש הכללי". "חכמת הקודש", כך ב', עמ' רצ"א, של עורך "אורות הקודש", הרב דוד כהן.

קי

אתר דעת - מכללת הרצוג

חיבור פנימיות התורה והחכמה של ההכרה האנושית:
מהחול — אל הקודש, ומהקודש, — אל החול.³⁶
לפי השקפה זו על הקודש והחול בקישוריהן, שאף
הרב גם לחיבור התורה בפנימיותה עם החכמה של הרוח
האנושי. הוא האמין, ש"יצירה זו של התחברות אור רוח
הקודש — פנימיות התורה — עם החכמה של ההכרה
האנושית, במלוא הקומה של שניהם... — תחדש בעולם
נשמות חדשות, ותתן צביון חדש, רענן ובריא, לחיים".³⁷
גדולה מזו, בעצם אפילו "הקודש השמימי מתברך לפי
הערך של היסוד התחתית של החול".³⁸
חיבור מדע הקודש והחול פונה לכיוונים שונים:
מלמטה למעלה — "מאור עולם ודרכם של בני אדם, בתכונת
גופם, חושיהם ורגש נפשיתם, או בדרך הגיון שכלם, והיא
בוקעת ועולה, מקשרת סיבה בסיבה; מעיין במעיין, עד
שהיא באה לידי התגלות עליונה — דרך ההכרה שמלמטה
למעלה": מהחול — אל הקודש.
ויש גם להיפך — "השגה הבאה בדרך התגלות
עליונה... ותוכני טהרה וקדושה עליונה שוטפים ועוברים,
גלי הנשמה מתגברים, ומעיינותיה הולכים וזורמים ממקור
הטוהר העליון, והשכל ההגיוני ורגש הנפש, כוח המדמה
והחושים וכל ארחות ההכרה — באים וממשיכים, להם
פלגים מנחל עדוים זה, עד שבאים הדברים לגבולם ותחומם
הם", — זוהי דרך ההכרה "שלמעלה למטה": מהקודש, אל
החול.
ויש גם כן, ש"שני הזרמים — זה ההולך מעילית
לתחתית, וזה — ההולך מתחתית אל עילית — שניהם

36 "חכמת הקודש", כרך א, פרק "מדע הקודש והחול" (עמ' 106).

37 שם, פרק "יסוד החול לקודש" (עמ' 107).

אתר דעת - מכללת הרצוג

בבת אחת פועלים את עוז גבורתם: שני המעיינות בבת אחת נפתחים — ממעל לתחת, ומתחת למעל³⁸, "וסוף כל סוף, הכל מצטרף לאגודה אחת, ותמים העליונים והמים התחתונים מתחברים, ותהום אל תהום קורא"³⁹.

כללות התורה והמקצועות המיוחדים שבחכמות העולם⁴⁰ והנה, לשון אחר — לתיאור זה של הזרמים ההולכים "רצוא ושוב" מהחול אל הקודש ומהקודש אל החול — על רקע של היחס בין כללות התורה והמקצועות המיוחדים שבחכמות העולם.

שתי בחינות ליחס זה: הבחינה הנמוכה יותר היא, כשעושים את התורה למקצוע מיוחד בחיים — אז נתבעים כל המקצועות שבחכמות העולם, כדי להשלים את האישיות השלמה כוללת" — היינו, המקצועות מתעלים אל התורה: נעלה מבחינה זו היא הבחינה, כ"שעולים עד הרום של הכרת התורה בתור נושאת כל ההכרות, כל התכנים, כל היש, דכולא בה, אז המקצועות כולם מתענפים ממנה". ואולם ייתכן גם זמן מעבר, כשמצד אחד "לא בא עדיין האדם והעולם לאותה המדרגה של שאיבת הכול ממקורה של תורה, אבל כבר בא לידי הצמאון הכללי, עד שאי אפשר לו להיות נסגר במקצוע מיוחד". אזי "צריך הוא להיעזר על ידי מקצועות המדעים" ועל ידי "עומק האמונה, שמדי יום ביומו יוסיף אורה בנועם הכללי של תורה, ויתקרב יותר לאותה המדרגה של שאיבת כל הטוב, כל הכרה, כל חכמה, כל השקפה וכל עושר רוחני, כל ברכה וכל שפעת חיים משדיה של תורה".

38 שם, פרק "מעלית לתחתית ומתחתית לעלית" (עמ' ע—עא).

39 (תהלים מב, ח) ; שם, פרק "אור ישר ואור חוזר" (עמ' עב).

40 שם, פרק "כללות התורה והמקצועות" (עמ' נא).

אתר דעת - מכללת הרצוג

התורה עושה את הנשמה הישראלית, והחכמה — את הנשמה האנושית, שגם בה חי רוח ישראל — לאור תורה מהו היחס הפנימי-הנשמתי שבין התורה לחכמה? "התורה עושה (=בונה) היא ממש את הנשמה הישראלית, והחכמה — אותה, שהיא חוץ למושג תורה — עושה היא את הנשמה האנושית". ואולם, "כשמסתכלים בפנימיותה של הנשמה האנושית במהותה, נמצא רוח ישראל חי בקרבה, וכן — בדרך כלל — המהות הפנימית של כל שכלול וחכמה אנו מוצאים בה אור תורה"⁴¹.

אכן, נמצא בסופו של דבר, ש"התורה נותנת לנו לא רק חיים לאומיים פרטיים, כי אם גם חיים כלליים, כי התכונה האנושית היותר טובה תגיע לנו בצורה מתוקנת, כשתבוא לנו ערוכה במטבע ישראלי"⁴².

התורה — בהוויה ובעולם המעשה; אין דבר בטל מעולם "חכמי לב — אומר הרב — מוצאים את התורה בכל ההוויה, כי הכל דבר ד' הוא" ... ולפיכך "אין דבר בעולם, שלא יעורר מחשבות, ומצד זה הכול ניתן להידרש, ואין דבר בטל מעולם"⁴³. פירוש הדברים, שהמחנך יכול לחנך לאמונה, ואף למדע מכל דבר ודבר, לרבנות "העצמים הפשוטים" שבסביבתו וכולל העניינים היומיומיים ה"חילוניים" כביכול.

אפשר להגיד, ש"התורה מורידה למטה את העולם הרוחני של האדם, וצריך שירגיש (האדם), שהוא (העולם

41 "אורות התורה", פרק יד "התורה לישראל ולעולם" (עמ' עא).

42 שם, פרק ו' "לימוד התורה", ס' יא (עמ' כו).

43 בכת"י של הרב, המכונה "קובץ קדוש", עמ' קמז.

אתר דעת - מכללת הרצוג

הרוחני). חסר לו", והרגשה-שאיפה זו היא-היא המובילה אל "אויש האדם לתכלית יצירתו"⁴⁴.

ובכך גושרת התורה בין העולם הרוחני שירד למטה ובין עולם המעשה, בין ההווה הרוחנית ובין יסוד המציאות, ולפיכך התורה הפועלת בעולם מתקבלת כ"המסקנא האחרונה של התוצאה של האורה האלוהית, ההולכת וזורמת בעולמים ומגיעה עד חידור התוכי של החיים"⁴⁵, ואז התורה בכוח עצמת האנרגיה הרוחנית שלה משרה ומשפיעה לישראל את כוח היצירה בכל שדרות ההווה.⁴⁶

"דרך ארץ קדמה לתורה"⁴⁷

"יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ, שיגיעת שניהם משכחת עון"⁴⁸. דברי חז"ל אלו חשיבות פדאגוגית ודידאקטית מכרעת נודעת להם, והם משלימים את מכלול הדרכים לחינוכו ולהשתלמותו של האדם – הילד, הנער והמבוגר. מאמרות חכמינו על "דרך ארץ" הוסברו ונומקו על ידי הרב כהשלכה למושג המוסר הטבעי, הכולל בתוכו גם מערכת ההנהגות, המידות והנימוסים המקובלים, שאנו רגילים לכנותם בשם "דרך ארץ", והיינו, ש"המוסר בטבעי" תו, בכל עומק הודו וכוחו... מוכרח להיקבע בנפש ויהיה מצע לאותן ההשפעות הגדולות הבאות מכוחה של תורה", והרב בנה שרשרת מושגים משולבים, שלפיה מוסר טבעי קודם ליראה, יראה קודמת לחכמה וכו'. וכיוון, "שכל דבר של תורה צריך דרך ארץ, שיוקדם לו", הרי "אם הוא עניין שהשכל והיושר הטבעי מסכימים לו", הוא "צריך לעבור בדרך ישר, בנטיית הלב והסכמת הרצון הטהור המוטבע

44 שם, עמ' קב. 45 שם, עמ' קפג. 46 עי' שם, עמ' עט.

47 תנא דבי אליהו רבה, ריש פרק א. ויקרא רבה, פ' ט ופ' לה. -

48 אבות, פ"ב, מ"ב.

אתר דעת - מכללת הרצוג

באדם כגזל, עריות וצניעות — מנמלה, יונה וחתול⁴⁹, וקל וחומר מההכרה הפנימית של האדם עצמו וחושו הרוחני. ואפילו, אם הוא "עניין שהוא נעלה מן השכל והנטייה הליבית, צריך גם הוא לעבור דרך הצינור של דרך ארץ ביחש הקיטור שיש לכל פרט עם הכללות כולה, בתור מצוה גוררת מצוה"⁵⁰, ובהקשר עם "היושר המוחשי להיות קשור בתורה ובהתאגדות עם כללות האומה לדורותיה ועם דרכי חייה" — והרב מוסיף בעניין הקדמת המוסר הטבעי ליראה ולתורה וחכמה: "והכלל הזה הוא נוהג באדם הפרטי, וכן הוא גם כן נוהג בכללות האומה ובכל האנושות"⁵¹.

יסוד כל לימוד — בהרגשה והשכלה טבעית

הנשתלות בקודש קדשים

כיוון שכך, ששני זרמים, כמו ששינונו לעיל, נוהרים מהקודש אל החול, ומהחול אל הקודש, הרי ישאל השואל, מהו "הפועל היוצא" מהשקפה דינאמית זו בשדה הלימוד והחינוך, ומהו היסוד של כל לימוד — בקודש או בחול? והתשובה היא, ש"כל לימוד, כל התרוממות רוחנית אמנם צריכים להיות בנויים על היסוד של ההרגשה הטבעית וההשכלה הטבעית", אך "מוכרחות הן להיות בראשיתן נשתלות על יסוד קודש הקדשים", שהוא הנושא בתוכו את הנושא של הקודש ואת הנושא של החול — את החומר ואת הצורה — באחדות מעולה"⁵².

זאת אומרת, שהדחפים ללימוד אמנם נובעים מההרג

49 ע' עירובין ק.

50 אבות, פ"ד, מ"ב; מדרש רבה ותנחומא, פ' כי תצא.

51 "אורות התורה", פרק י"ב "התורה לישראל והעולם", סי' ג' (עמ'

סט—ע).

52 "חכמת הקודש", כרך א, פרק "יסוד מדע הקודש והחול" (עמ' סד).

אתר דעת - מכללת הרצוג

שה הטבעית, כגון הסקרנות, התשוקה לדעת וכו', ומהינדי-
עות של העולם והחיים וכל ארחותיהם; שהאדם רוכש לו
ממחשבתו והשכלתו הטבעית ומהסביבה והחינוך הבלתי-
מודרכים, ואולם הידיעות והלימודים הללו נשתלים על-מה
שהרב קורא בשם "קודש קדשים", שבתוכו גם החול, המהווה
את החומר, מתקדש, ואילו הקודש הוא מעצב את צורתו
של החול — החומר.

"ופחד ורחב לבבך";⁵³

דעת הרב — על חינוך אקאדמאי

ועל ישיבה לעומת אוניברסיטה⁵⁴

גישתו הסינתטית של הרב על איחוד מדעי הקודש
והחול דורשת בשימושה זהירות יתירה, ולא בכדי שימש
הפסוק מישעיהו "ופחד ורחב לבבך" יסוד לנאומו של הרב
בשעת הפתיחה החגיגית של האוניברסיטה העברית
בירושלים. בנאום זה, לרגל פתיחתו של המוסד המדעי
העליון בארץ ישראל, תבע הרב, שכדי להפיג את הפחד
ולהרחיב הלב, נדרש, ש"המכללה לבדה לא תסכם את כל
הדרוש לחיינו העממיים, כי אם תהיינה לנו בראשון וראשון
ישיבות של תורה גדולות ואיתנות... לאור מאיר באורה
של תורת ישראל לכל מקצועותיה, בהלכה ובאגדה, בחכמת
המעשים וחכמת הדעות... , ועם זה תהיה המכללה
עומדת על גובה כזה, שיתקדש שם שמים ושם ישראל
וארץ ישראל על ידה, ולא יתחלל בשום אופן בגינה בין
מצד המנהלים, בין מצד המורים, בין מצד התלמידים".

53 ישעיהו ס, ה.

54 "חזון הגאולה" (נאום פתיחת האוניברסיטה, עמ' רכה-רעב;
הנאום הופיע גם במהדורה מיוחדת).

אתר דעת - מכללת הרצוג

פרק ה' חינוך לחיי תורה של האדם מישראל

הרב העריץ תלמוד תורה וחיי תורה של האדם מישראל

לא רק מבחינת מצות הלימוד וקדושתו, ולא רק מבחינת רכישת ידיעות ושינון, ואף לא רק כתרגיל חשוב לאימון השכל וחידודו, וכו', אלא גם מבחינה פסיכוהיגיינית וחינוכית, כמכשיר מצוין לחינוך נפשי ורוחני.

הכנת התורה והחכמה מצילה הנשמה מרוח סועה וסער שבערות⁵⁵

אכן אדם, שאין לו הכשרה תורנית ומדעית מספקת, הרי הוא עלול לשמש מטרה לכל פגיעה נפשית, ואז "יש אשר כל ידיעה" — בין מעל דפי ספרים, בין מעל בימת החיים הממשיים — "בהיפגשה עם האדם בגלמיותה" — כשהיא ערטילאית, לא מוסברת ולא מוכנסת במסגרת מסויימת — לא מנותחת, "בלא חדירה לפרטיה" — הרי ידיעה כזאת מהממת את האדם, "מפחידתו ומערבבת את דעתו, מולידה בו חזיונות שווא ותוהו", ורק כשמבררים ומשכללים את הפרטים, ורק לאחר הכנה מצד התורה והחכמה "רק היא (הכנה זו) תוכל להציל את הנשמה מרוח סועה וסער, שבערות מסגלת אותה לה".

אמור מעתה: "מה גדולה היא מצוקה של מצרי גיהינום הבאים מחסרונה של תורה", ולעומת זה, "כמה גדולה וחשובה היא תעודת התורה, המוסר, הדעת והחכמה — להינצל מהם".

55 "אורות התורה" פרק ז' סי' ז (עמ' לא).

אתר דעת - מכללת הרצוג

חיי תורה — חיים רוחניים; אי אפשר לחיות בלא חיי תורה⁵⁶

אי לכך, "אל יחשוב אדם, שאפשר לחיות חיים רוחניים בלא אור תורה". התורה היא צורך חיוני נפשי יותר מאור השמש, מאוויר לנשימה ומלחם לאכול ומים לשתות. ו"כשם שאי אפשר לחיות בלא אור ואוויר, בלא מזון ומשתה, עוד יותר מזה אי אפשר לחיות בלא חיות התורה". ואם תקשה: הנה "רואים אנו בני אדם רחוקים מן התורה וחיים, — באמת, מידת רוחניותם היא רק לפי אותו הערך, שהם קשורים אל התורה, או אל אותם [האנשים], שהם חיים חיי תורה, או שיש בהם בסתר נשמתם איזה אוצר של ירושה מהשפעת חיי התורה, שאבותיהם זיכו להם בדורות קדומים"⁵⁶.

האדם הישר יאמין בחיי עצמו בביטחון נפשי, והתורה — נר לרגליו

אמונה עצמית, ביטחון נפשי — הם מהסגולות של האדם, המודרך על ידי התורה, שכן "לימוד התורה בהלכה, באגדה, בפלפול ובכל דבר תורה מכניס את המאור שבחיי הישראליות בתוך נפשותינו, ומעיר (=מעורר) בקרבן את הדעות הנאות וההרגשות הטובות הכמוסות בקרבה — מצד התכונה המיוחדת של ישראל" ("כשם שלימודים כוללים מעירים בקרבנו את הדעות וההרגשות של האדם הכללי"). לפיכך יאמין "האדם הישר . . . בחייו . . . בחיי עצמו והרגשותיו ההולכות בדרך ישרה — מיסוד נפשו" — מעצמותו הפנימית; יאמין, "שהם טובים וישרים ושהם

56 שם, פרק י"ב "התורה והעולם", סי' ו' (עמ' עא-עב).

57 שם, פרק ו', סי' יא (עמ' לו).

אתר דעת - מכללת הרצוג

מוליכים בדרך ישרה. התורה צריכה, שתהיה נר לרגלו.
נר התורה יהיה המצפן שלו: "על ידה יראה את המקום,
ששם הטעות עלולה, שלפעמים תתע הנפש בתוהו לא דרך".
ואולם "המעמד התמידי" — של האיש הישראלי —
צריך להיות הביטחון הנפשי: "הוא מחויב להאמין,
שנשמה אלוהית שרויה בקרבו, שעצמותו כולה היא אות
אחת מן התורה, ואת מן התורה היא עולם מלא, ההולך
ומתרבה לאין שיעור". והרב מוסיף: "וקל וחומר, העם
צריך בכללו להאמין באמונה בהירה ונלהבת מאוד בחייו,
בנטיותיו, וללכת בהם בביטחה, — אז ידע, איך משתמשים
לאורה של תורת חיים"⁵⁸.

התורה מזככת המידות, והיא רפואה כללית לכל בשרו ונפשו
התורה — לא רק משרה ביטחון נפשי; היא בכלל
"מזככת את המידות ואת כל התכונות הגופניות והנפשיות,
מפני ש'על ידי עסק התורה מתקפלת כל הנפשיות כולה
לאוצר החיים של מקור היושר החי האלוהי, שהוא שורש
התורה'"⁵⁹.

בדרך זו הרי התורה מהווה "רפואה כללית לכל בשרו
[של האדם מישראל], מתקנת בעומק את כל החיים כולם",
ו"על ידי התרבות ציורי התורה ואור חייה מתעלה האדם
והעולם כולו"⁶⁰.

על כן אוהב "בעל נפש בריאה... את התורה ומחקריה
מלב ונפש, ודבר אחד מן התורה, אפילו מדקדוקי סופרים
— יקר לו מכל הון"⁶¹.

58 שם, פרק יא "פעולת התורה והדרכותיה", סי' ב (עמ' סג—סד).

59 שם, שם, סי' ט—י (עמ' סו).

60 שם, שם, סי' ט (עמ' סז—סח).

61 שם, פרק ו', סי' יא (עמ' כה).

אתר דעת - מכללת הרצוג

פרק ו

חינוך עצמי של האדם מישראל

הערך הפסיכותרפבתי של משנת הרב לחינוך עצמי של האדם יסוד הביטחון והאושר: והאדם הפונה אל האור — הוא בעצמו מואר.

למשנת האחדות הכוללת של הרב נודעת חשיבות מיוחדת לחינוכו העצמי של האדם, ובכללו של המשתלם, המתבגר והמבוגר, ושל המחנך והמשפיע.

הרב, בהתאם גמור לשיטתו רואה את האדם, שהוא "תמצית הכול, שייך לכול, איך אפשר שלא יפעל על הכל"⁶². וכשהאדם יודע את ערך שם אדם, שהאדם נברא בצלם אלוהים, הלא הוא באמת תמצית כול ואיחוד הכול... ומצד הכל הלא אין איבוד ולא הירוס, לא השפלה ולא ירידה, כי אם כולו אומר כבוד וחיים וכשאדם מכיר את עוֹזו באלוהי הצבאות, הלא הוא מלא ביטחון, והביטחון הזה הוא מרומם אותו למרום כול, ומעשיו, מעייניו, מחשבותיו ורעיונותיו, הליכות חייו והשפעתו, הלא הם הולכים ליסוד הכול, ואשריו כי עלהו לא יבול, וכל אשר יעשה יצליח (תהלים א, ג), כי תוכן זה הוא "יסוד האושר"⁶³. לפיכך, אם "פונה הוא האדם במבטו, בנטיית דעתו אל האור, הסדר, והתיקון שבהווה — הרי הוא בעצמו מואר, מסודר ומתוקן ומוסיף עוד בכוחו אור, סידור ותיקון בהווה

62 "חכמת הקודש", כרך ב', פרק "הקדושה באדם ובישראל" (עמ' שט).

63 "עולת הראי"ה", א' עמ' קנ.

אתר דעת - מכללת הרצוג

כולה — בתור גורם עצמי וחלק עצמי ממנה, שאינו עומד בעצמו, כי אם פועל ומתפעל מכללה" ⁶⁴.
 חינוך ה"אני" של האישיות;
 את ה"אני" שלנו, את עצמנו נבקש — ונמצא —
 מיסודות החינוך העצמי במשנת הרב הוא חינוך ליחש נכון לעצמיותו המהותית של האדם — ל"אני" שלו. רק בעשרות השנים האחרונות החלו הפסיכולוגים והמחנכים להקדיש תשומת לב יתירה לנושא זה, של האישיות וה"אני", ואולם עד כה עדיין לא חדרה השיבות הבעייתיות לחוגים הרחבים של המחנכים והמדענים.
 באים מחנכים, מלומדים — מעיר הרב — מסתכלים בחיצוניות, מסיחים דעה... מן ה"אני", ומוסיפים תבן על המדורה, משקים את הצמאים בחומץ, מפטמים את המוחות ואת הלבבות בכל מה שהוא חוץ מהם וה"אני" הולך ומשתכח. ואולם שומה עלינו — על המחנכים ועל החניכים — לבקש את ה"אני" שלנו: את עצמנו נבקש ונמצא" ⁶⁵.

אכן, את ה"אני" שלנו נבקש ונמצא תוך המלחמה הפנימית המתרחשת בלבנו, תוך תנועותינו הנפשיות — בין "נפילה והתרוממות", בין "נפילה ועלייה", בין "כיעור ויופי", בין "הרס ובניין", — במאבקי הגלים היורדים ועולים בים הפנימי שלנו — מאבקים, הגועשים תוך "מרירות וזיקוק", תוך "דחיקת הלב אל התשובה ממעמק אהבה",

64 "קובץ קדוש", עמ' קצה.

65 "מוסר הקודש", פרק "בקשת האני העצמי" (עמ' קמ—קמא).

אתר דעת - מכללת הרצוג

והמביאים לבדיקת הנפש לאור התורה" ⁶⁶ ולחידוש החיים, שכן "אי אפשר לתשובה, שלא תשנה את ערך החיים כולם", שלא תמריץ את האדם לשוב "אל עצמו, אל שורש נשמתו, ומיד ישוב אל האלוהים, אל נשמת כל הנשמות, וילך ויצעד הלאה מעלה מעלה בקדושה ובטהרה... דק באמת הגדולה של התשובה אל עצמו ישוב האדם והעם, העולם וכל העולמים, ההווה כולה — אל קונת... — לאור באור החיים, וזהו הרו של אורו של משיח" ⁶⁷.

מדרכי החינוך העצמי: למצוא עצמו בעצמו, ואחר כך — את עצמו — בעולם שהוא חברתו, ציבורו ועמו בקשת ה"אני" של האדם אינה אלא שלב ראשון בחינוכו העצמי.

וכך הוא סדר השלבים — לפי הסכימה של הרב — לגבי חינוכו העצמי, החברתי והקוסמי: "איש יחידי צריך למצוא עצמו בעצמו, ואחר כך הוא מוצא את עצמו בעולם המסובבו, שהוא חברתו, ציבורו ועמו" ⁶⁸. וכשימצא את עצמו בעולם, יחוש, ש"אתה בכל מה שלמטה ממך, והנך קשור ועולה עם כל מה שנשגב ממך ועולה עליך", כיוון ש"הכול הוא חטיבה גדולה אחת", והכל בונים יחד עולם מלא ⁶⁹.

66 השמות שבמרכאות כפולות הם שמות פרקים או ביטויים מסדר "טהרת מידות הנפש" שב"מוסר הקודש" (עמ' רלג—רסד), וע' גם בסדר "העצמיות והמלחמה הפנימית" ב"מוסר הקודש" (עמ' קטו—קמד).

67 "אורות התשובה", פרק טו, סי' י.

68 "חכמת הקודש", כרך ב, פרק "מעלות ההכללה" (עמ' תסא).

69 שם, שם—פרק "חטיבת דצח"מ (עמ' שעט).

אתר דעת - מכללת הרצון

הערכה עצמית של האדם המתחנך והתבגרותו הנשמית
 אביגורם להצלחת התהליך של חינוך עצמי הוא הכרת
 ערכו של האדם בעולם. לעומת השקפותיהם של המקסיניס
 את ערכו של האדם – אותן השקפות פסימיות, הרווחות
 בין בעלי דתות ושיטות מחשבתיות שונות בעולם, ובאופן
 חלקי, – גם בקרב חוגים ביהדות. לפנינו ובזמננו.
 הרב מוסיף להכרת חשיבותו של האדם גם את הגישה
 הסובייקטיבית של הערכה עצמית: "ככל שהאדם יודע יותר
 את ערכו, ככה ערכו באמת גדול הוא". להערכה זו נדרשת
 "התבגרות נשמית"⁷⁰ – זו החסרה כל כך להרבה אנשים
 המבוגרים מצד גילם, אך לא מצד תכונותיהם הנפשיות,
 והזקוקים משום כך לטיפול חינוכי או רפואי.

רצונו ובחירתו החפשית של האדם – במהלכי חינוכו העצמי
 הכרת ערכו של האדם והישגים ניכרים בחינוכו העצמי
 תלויים במידה מכרעת בהכרת בחירתו החופשית של האדם
 וברצונו: "הרצון – יסוד החיים הוא ומקור החיים". אופיו
 [של האדם] משתלם כולו בנקודת רצונו דווקא, האושר
 שלו הוא רצון טוב"⁷¹. ומיד כשמוצא האדם את עצמו,
 [הוא] מסולק מכל עצמו"⁷², "הוא מכיר, שהוא אינו צריך
 כי אם לאמץ את רצונו לטוב, וזה מסור בידו בכל עת ורגע,
 ו"תיכף כשרצונו מתעלה הוא מתעלה"⁷³. לפיכך, "טוב

70 "אורות", פרק "סגולות ישראל" (עמ' קסט-קע).

71 "מוסר הקודש", פרקים "הישרת הרצון ועוזו" (עמ' עה) רשביבת
 הרצון ושכלולו (עמ' עו).

72 אלה הם שני הפכים מדומים, וכבר קבעו חכמי המוסר, שהאדם
 ש"סילק" את עצמו, מוצא את עצמו.

73 "מוסר הקודש", פרק "שמחת הרצון החפשית" (עמ' קה"ז).

אתר דעת - מכללת הרצוג

יותר לעסוק באימוץ כוח הרצון מלעסוק בפרטים של הטבות מוסריות". וזמננו הוא זמן הצורך בחיזוק הרצון, והוא גם "התור של חיזוק הגוף למטרות נעלות"⁷⁴.

היה בן חיל והבט נכוחה לקראת האור המתגלה בין
החרכים!

רבות הן העצות וההדרכות, שהרב משיא בסוגיית
חינוך עצמי וחינוך הרצון.

מהמידות הראשונות במעלה בחינוכו של האדם מונה
הרב את אומץ החיים, שמוכרח הוא לכל יחיד, ובפרט
למנהיג ולכל ציבור, ומשום כך "צריך לחפש עצות נגד מורד
לב"⁷⁵.

במיוחד, פונה הרב אל האיש, השואף לשאוב ממקור
התורה: "התרומם והתאזר לקראת אותה העליונות,
הפועמת ברוח פנימה; עם כל משאך הרוחני והגשמי, אשר
ניטל עליך — היה בן חיל והבט נכוחה לקראת האור,
המתגלה לך מבין החרכים"⁷⁶.

מאהבה עצמית — לאהבת הכול

בהעמיקו בבעיות החינוך העצמי במובנו הרחב,
משתדל הרב להוציא כמה השקפות משובשות, אך שכיחות
— מדעתם של הטועים במסילות האמונה והמוסר. כך,
למשל, בהבדל מהדעה הרווחת, ש"האהבה העצמית,
הטבועה עמוק במעמקי נפש כל חי" היא תכונה שלילית,
טוען הרב, כי "הקדושה איננה נלחמת כלל נגד האהבה

74 שם, פרק "תור חיזוק הרצון והגוף" (עמ' עח—עט).

75 "קובץ קדוש", פג.

76 "מוסר הקדוש", פרק "התרוממות לגדולה הפנימית" (עמ' קכב).

אתר דעת - מכללת הרצוג

העצמית". אדרבא, יכולה היא – האהבה העצמית – אם תתפס בצורה נכונה, להעלות את האדם בצורה עליונה כזאת, "שכל מה שיותר יהיה אוהב את עצמו – ככה יתפשט הטוב שבו על הכול, על כל הסביבה, על כל העולם, על כל ההויה"⁷⁷.

יקשור חיי נשמתו בעניינים גדולים, ויתעלה מחלישות לגבורה ומחרדה לבטחה

ואולם יש להבחין הבחנה דקה בין אהבה עצמית, הנובעת ממקור האהבה לכול, והחוזרת ומתפשטת בכול, לבין הסתגרות ברעיונות על גורלו הפרטי בלבד. "האדם צריך להיחלץ תמיד ממסגרותיו הפרטיות, הממלאות את כל מהותו... אבל צריך שתהיה מחשבתו ורצונו... נתונים להכללות – לכללות העולם, לאדם, לכללות ישראל, לכל היקום"⁷⁸. ואכן, הן אישיותו של הרב, והן משנתו החינוכית נוטות לכללות של גדלות המוחין. הרב מייעץ "לקשר את תוכן נשמתו בעניינים גדולים ונשגבים"⁷⁹. התמודדות זו עם דברים בגדלות תשפענה על האדם לצעוד "מחלישות – לגבורה, ומחרדה – לבטחה"⁸⁰. וכך – מונה והולך הרב דרכים להתגבר גם על מידות העצבות, הגאווה, הכעס, הדאגה, הקנאה וכו'⁸¹.

77 שם, פרק "מגמת מוסר הקודש" (עמ' יג).

78 שם, פרק היסוד הכללי (עמ' קמז).

79 שם, פרק "חרדת הפרטים והגדלות" (עמ' רנט).

80 שם, פרק "חרדה והליכה לגדלות" (עמ' רנט).

81 שם, פרקים "שורש המידות והעצבות" (עמ' רמג); "יסוד הכעס והיצירה" (עמ' רמג) ועוד, וכן "אורות התשובה" כל פרק ח' "מכאובי החטא ויסורי התשובה ומרפא הארתה".

אתר דעת - מכללת הרצוג

התחל תמיד מראשית המחשבות של הילדות

ואל תזלזל במחשבות פשוטות

עצה עמוקה משיא הרב, עצה המעלה לכלל גדול בחכמת הנפש — (כלל, שרק בדורנו החלו חכמי הנפש לתפוש אותו, אם כי לא במילואו ולא במגמתו הנכונה) — כלל החשוב אולי במיוחד לבעלי "גדלות המוחין". "אנו צריכים תמיד להתחיל מראש, מראשית המחשבות של הילדות, לבררן ולזככן ולהוציא את הטוב והאור שבהן בטוהר ואומץ. אין לנו לזלזל במחשבות פשוטות: הן הן עומדות לנו להאיר את דרכנו יותר מכל המחשבות, שאנו מדמים, שהן רמות ונשגבות" ⁸².

האמת היא, ש"כל אדם (בכל דרגה שכלית וחברתית שהיא) יכול להעשיר את כל העולם כולו מאוצרו הרוחני, אם יהיה לו כוח לגלות אותו, — ולא דווקא חכם ומלומד, כי אם גם אדם פשוט, כי אין ערוך להעושר שבצמיחה של הנשמה בטבעה, שהיא נר ד' בעולם" ⁸².

אל תזוז מצעידתך הרוחנית:

תקן תחילה דברים שבעתיד הקרוב, ואח"כ — מהעבר, ואח"כ — עבור לתיקון מהקל אל הכבד ⁸³.

הרב מייעץ עליה דרגין־דרגין שלבים־שלבים בדרך ההשתלמות: "כשהאדם רוצה, שכל חושיו וכוחותיו הפנימיים יתקדשו בבת אחת לפי אותה העלייה הרוחנית שבהכרתו . . . , לא ימצא לנפשו שום מעמד, אלא יחזור

82 "קובץ קדוים" פח.

82 שם, קצו.

83 "קובץ קדוים", עט.

אתר דעת - מכללת הרצוג

בתשובה "בתחילה בדברים שלהבא [=של העתיד], ואחר כך — בעבר הנוח להיתקן, ואחר כך יתרחב החוג גם בדברים שהתיקון כבד, וכה ילך הלך ועלה, עד אשר יזכה לתקן את הכול, אבל אל יזוז שום דבר מצעידתו הרוחנית — על פי אותה המדריגה הפנימית, שנפשו בקרבו תובעת אותה".

התחל חינוך מידותיך בטהרת המעשה
עבור לטהרת הרגשות והמידות והתעלה לטהרת השכל:
אל תיבהל משום עיכוב

ומהו סדר החינוך העצמי וטיהור המידות — לא ביחס לתקופות בחיי האדם, — עתיד ועבר אלא מבחינת סדר הפעלת הכוחות הנפשיים המתאימים?
הרב מייעץ ללכת לא בדרך ראציונאלית — היינו לא לפתוח דווקא בטהרת השכל — אלא בדרך פראגמטית — להכשיר את המעשים, שהם הם המסגלים את ההרגלים הנכונים ומאמנים את הגוף ואבריו:

א "צריך להחל בטהרת המעשה".

ב "לטהר אחר כך את ההרגשה והמידות";

ג "ולעשות מזה לטהרת השכל".

ואולם מסתייג הרב לגבי המצב המציאותי, ש"לפעמים מזדמן הדבר, שאי אפשר לאדם לעסוק בתיקונים כסדר".
"איש כזה — מדריך הרב — אסור לו להביט על סדר, כי יחטוף מכל הבא. וכשרוחו מוכשר לעילוי הדעות, יעלה

84 "מוסר הקדוש", פרק "סדר הטהרה ומנייתה" (עמ' רלח) והשווה "אורות התשובה" פרק א, כל פרק י' פ' יא (סי' ה); פ' יד (סי' כז לה, לח), ועוד.

אתר דעת - מכללת הרצוג

ויזכך, ירחיב, יגדיל תורה ויאדיר... ולא ייבהל ולא
יפחד משום עיכוב — לא רוחני ולא חומרי.

אחד כל כוחות נפשך ונטיותיך למטרה שכלית ומוסרית
אחת⁸⁵

דרך זו של השתלמות מוסרית והיטהרות מודרגת —
לפי הסדר "מעשה — רגש — שכל" — אינו אלא סדר מותנה,
המכוון לסמן את מרכז הכובד בכל שלב ושלב של החינוך
העצמי. ואולם בשלבי תהליכים אלה אסור לנו לשכוח
את האדם בשלימותו, באחדותו ובכוללותו — על סגולותיו
וכוחותיו הנפשיים. אך כיצד לשאוף ולהגיע לאחדות וכוללות
זו, בביתו הפנימי של האדם? משיא הרב לאדם המשתלם
עצה רבת חשיבות חינוכית ותירפבטית: הדרך היא —
"לאחד את כל כוחות נפשו וכל נטיותיו למטרה שכלית
ומוסרית אחת". אדם בעל מטרה אחת בחיים — "כבר רואה
הוא את האחדות בעולמו הפנימי", ואזי גם "האחדות של
העולם הכללי מתבררת אצלן יותר ויותר", ו"מבשרו יתזה
אדם אלוה"⁸⁶, ויצעד אל הגשמת המטרה האחת במכלול
כוחות הנפש ובריבוי אמצעים וכלים.

ירידות — צורך עליות בנפש האדם

הזהיר הרב — בדרכו של האדם להגשמת מטרתו בחיים
— לא להירתע ממניעות ומכשולים, מירידות ומנפילות בדרך
חייו הרוחניים של האדם, שכן "ירידה צורך עליה". אדרבא,
"כשמרגיש אדם, שהוא עלוב, ריקני, אין לו איל רוחני,

85. "מסר הקודש", פרק "קשר הברית והטוב העולמי" (עמ' ש).

86. לפי איוב יט, כז.

אתר דעת - מכללת הרצוג

ונופל הוא ומתמוטט... — "דע, שאור גדול מוכן לפנינו"⁸⁷
 לשון אחר: "כשמרגיש האדם, שנהרס הרבה ברוחניות" —
 אל יתייאש מן הרחמים, אלא "ידע שהגיע לו התור לבניית
 בניין חדש, יותר נעלה ונשגב, ויותר קיים, ומפואר ממה
 שהיה בראשונה, ויתחזק בתיקון מעשיו דרכיו"⁸⁸.

מנוחה ושביטה צורך עבודת תמיד

ואולם מלבד הדינאמיקה של תנועות נפש האדם בין
 קטבים, מועילה לעיתים גם הסטאטיקה הפנימית של
 מנוחה ושביטה, ש"לא להיות רדוף תמיד מחובת המעשה
 והתלמוד, אלא ליתן לעצמו הנחה וריווח, כדי שתתעלה
 נשמתו בעצמה, ותתרחב בטיולה הפנימי, ואחרי שביטה
 כזאת... מתאמצת הנשמה לשוב ברוב כוח לעבודה רוחנית
 ומעשית, שכל פרטיה רעננים"⁸⁹, לשוב — "לעבודת תמיד
 בלתי מופרעה ומופסקת על ידי שום הטרדה"⁹⁰.

כל אדם צריך לעבוד לפי שורש נשמתו.^{90א}

לא כל העצות, שנימנו ושלא נימנו, שוות לכל נפש:
 "כל אדם צריך לדעת, שקרוי הוא לעבד ולפי אופן ההכרה
 וההרגשה המיוחד שלו — על פי שורש נשמתו... הוא צריך
 לרכז את חייו בעולמותיו הוא, בעולמות הפנימיים שלו,
 שהם לו ממלאים את כול ומקיפים את כול".

87 שם, פרק "נפילה והתרוממות" (עמ' רנב).

88 שם, פרק "הרס ובניין" (עמ' רנא).

89 שם, פרק "שביטה לשם עבודה" (עמ' רנח).

90 שם, פרק "התנוודות ועבודת תמיד" (עמ' רנו).

90א שם, פרק "דרך מיוחדת" (עמ' רכא), והשווה "אורות התשובה" פרק

טז (סי' יא).

אתר דעת - מכללת הרצוג

בדוק נפשך לאור התורה, והשווה דרכך הפרטית לדרך ד' העליונה.

האסטרטגיה והטאקטיקה של חינוך עצמי אינן פשוטות כל עיקר. ובכן, מהו המצפן הרוחני, שצריך לכוון את המשתלם בדרך מאבקיו הפנימיים — בכל מצב ובכל מהלך? — העצה היא — לפנות אל ההלכה הברורה והפסקנית: זאת היא "עצת ד', אור התורה" — בכל המון גילוייה, לימודיה, הלכותיה, דקדוקיה וגדריה — היא חנך המאיר את המתחנכים, על ידה הנשמה מתנחמת: לא תאמר חטא לכל אשר יאמר הדמיון חטא הוא, כי אם תגער בשטן מזה ומזה, אל תרשע הרבה, ואל תהי צדיק הרבה" (קוהלת ז, טז—יז), מאזני צדק ואבני צדק יבואו אז על כיכר החיים, וכל שבורי לב מתנחמים⁹¹.

וכדי שאמנם ישפוט האדם את עצמו בצדק לאור התורה, מיעץ הרב, שירגיל "את עצמו להביט על מגרעותיו כעל דבר, העומד מחוץ לעצמיותו העיקרית, ובה שופט הוא את עצמו בצדק"⁹². (במונחים מדעיים נקרא לדרך זו "האובייקטיביזאציה של הסובייקט").

אם אמנם תבדוק נפשך לאור התורה, תגיע לדרך הקדוש, שתהיה "בנויה על יסוד ההשוויה, שהאדם משווה את דרכו הפרטית לדרך ד' העליונה" — דרך של "השוויה מעשית ושכלית" — במידות טובות, וכל מצוות התורה והשכל — "בדרך התרוממות של דמיון צורה ליוצרה"⁹³.

91 "מוסר הקדוש" פרק "בדיקת הנפש לאור התורה" (עמ' רנה).

92 "מוסר הקדוש", פרק "שתי הנפשות" (עמ' רלח).

93 "דמיון צורה ליוצרה, נטיעה לנוטעה — בראשית רבה, כד, א);

"מוסר הקדוש", פרק "דרך הקדוש וההשוויה" (עמ' קצט).

אתר דעת - מכללת הרצוג

חינוך לאהבת ישראל: "לחשוב ישראליות, להרגיש ישראליות, לחיות חיים ישראליים, לראות בשמחת ישראל"⁹⁴.

אם נחזור ונאזין לסימפוזיה של השיר המרובע של הרב, הרי האדם מישראל — עם שהוא "שר שירת נפשו" — הוא "שר שירת האומה". שומה עליו — וזוהי דרך המלך לחינוכו היהודי והחברתי: להתדבק באהבת ישראל.

כיצד לטפח ולהגשים אהבה זו בחיים, במציאות? אהבה זו תתבטא בשאיפה "לחשוב ישראליות ולהרגיש ישראליות" ב"צמאון לד", לאור התורה, ליורש, לחכמה וכל טוב נעלה" ובמיוחד — "לראות בשמחת ישראל", וכל מה שאדם מרבה בתורה ובמצוות, מתקשר הוא יותר בכנסת ישראל, ומרגיש בקרבו את נשמת הכלל כולו. ובכל עת שמחה של מועדי ששון וחידושי הזמנים, לימים ולחדשים — הוא כולו מוקף ומלא תעצומות עוז של שמחה. ושותל אדם מישראל "עצמו בכנסת ישראל" שתילה אורגאנית — והוא מתכוון ומתאמץ "בכל לבו, ובכל חייו וכוחותיו הגשמיים והרוחניים, שישים את מגמת חייו לקנות לו — וכאן מפתח הרב את תכניתה וסדריה של שתילה זו, תכנית, שתקנה לו — לפי היכולת שבידו: (א) את המידות הישראליות: (ב) את הידיעות המיוחדות לישראל, שראש לכולן היא התורה; (ג) ועמה — כל מה שמיוחס לחכמת ישראל.

ההתדבקות וההתקשרות בכללות ישראל (עמ' קמז):

קלא

אתר דעת - מכללת הרצוג

הדרכות "פשוטות" לחינוך עצמי על ידי הסתכלות האדם בפלאי היצירה, במציאות, בעולמו הפנימי⁹⁵

בסיכום סקירתנו על דרכי חינוך עצמי במשנת הרב, ננסה לבקש בכתביו הדרכות פשוטות ה"שוות לכל נפש", כיצד להגיע לאותה השראה עילאית היוצרת לאדם את "מצב הרוח" הדרוש כדי להקל עליו את חינוכו העצמי. אמנם כן, האדם נדרש רק לפקוח עת עיניו ולהסתכל מבחוץ ומבפנים:

"אם תרצה, בן אדם, הסתכל באור השכינה בכל היקום, הסתכל בעדן החיים השמימיים, איך הם מתפלשים בכל פינה וזווית שבחיים הרוחניים והחומריים, שנגד עיני בשרך ונגד עיני רוחך".

"התבונן בפלאי היצירה, בחיי האלוהות שלהם — לא בתור איזו תכנית כהה, שממרחקים מציגים נגד עיניך, כי אם דע את המציאות, שאתה בה".

"דע את עצמך ואת עולמך, דע את הגיוני הלב שלך, ושל כל הוגה וחושב. מצא את מקור החיים שבקרבך, ושממעל לך, שמסביבך, את פארי הדורות החיים, שאתה שרוי בתוכם".

"האהבה שבקרבך העלה אותה לשורש עוזה ועדנת תפארתה, הרחיבה לכל סרעפותיה [=ענפיה], לכל אשד נשמת חי העולמים".

"הבט על האורות בתוכיותם, אל יבלעו נשמתך השמות, המילים, הניבים והאותיות: הם מסורים בידך, ואי אתה מסור בידיהם. עלה למעלה, עלה, כי רוח עוז לך, יש לך כנפי רוח, כנפי נשרים אבירים, אל תכחש בם, פן יכחשו לך, דרוש אותם, ויימצאו לך מיד!"

95 "חכמת הקודש", כרך א, פרק. "קריאה להסתכלות עליונה" (עמ' פג—פד).

אתר דעת - מכללת הרצוג

אילו סיכומים ומסקנות פדגוגיות:

משנתו המחשבתית של הרב – משנת האחדות הכוללת

— היא משנה חינוכית מובהקת, וזה משלוש בחינות:

א. משנתו מהווה מקשה אחת, וכל נושא ונושא אשר

הוא דן בו, מצטרף ונובע מהשקפת העולם השלימה שלו, —

היהודית והכללית כאחד — ופשיטא, שהשקפת עולם היא

תנאי הכרחי והנחה מוקדמת לעיבוד כל שיטה פדגוגית

שהיא —

ב. הרב נקט עמדה בורה-עקרונית ומעשית — לגבי

בעיות החינוך של דורו. בארץ-ישראל וביהדות בכלל, היה

ג. הרב לא נסוג גם מבירור שאלות חינוכיות ודידאק-

טיות קונקרטיות, והציע את תשובותיו הנובעות-מאותה

תפיסת עולם שהזכרנוה.

ננסה לסכם בקיצור את עיקרי השקפותיו ומסקנותיו

הפדאגוגיות של הרב. בשדה החינוך וההוראה המתחייבות

משיטתו העיונית והחינוכית: "זוהי הדין, זוהי הדין, זוהי הדין"

הרב — איש החזון וההגות המקורית

ואיש ההגשמה והמעשה האקטואלי — דוגמה חיה: "זוהי הדין"

למחנך ולמנהיג: "כזה ראה וקדש" —

יטעה המעיין, אשר ישעה, שהגיונות הרב אמנם נשגבים

ועמוקים, אך אינם אלא חזון-אידיאלי. לעתיד לבוא, שאין

לו אחיזה ממשית במציאות של זמננו. הרב עצמו לא פעם

רמז, שאין דבריו חזון רחוק, ושכל מקום אף צפיית מילוי

החזון והתקווה להתחללות בחיים הן עצמן, מהות כוח

של ממש, — כוח רוחני וחינוכי — המבשר, שלא רחוקים

הם, —

96 — ראש השנה כ"ב; מכילתא (פ) בא, יב, ב; ועוד.

אתר דעת - מכללת הרצוג

הימים, ויבוא סער ויהפוך מהפכה, וייראה אז בעליל, כי תוכן ישראל בקודש עולמים — באור ד' ובתורתו ובחשק האורה הרוחנית"⁹⁷

אבל הרב לא סמך רק על הגשמת החזון לעתיד לבוא, ולו גם בעתיד קרוב. הוא תיכנן ודרש — אמנם לאור החזון ולשם התקרבות הגשמתו — מכל אדם מישראל, ובפרט מ"תופסי התורה בארצנו הקדושה" — להרים דגל של "חיים, של יצירה רוחנית — חיים של יצירת קודש של מפעלים טובים, הקרובים לנו בפינו ובלבבנו — חיים, המביאים ברכה ותועלת לנו ולעולם כולו: למחשבה ולספרות, לחזיון ולפעולה — הננו נקראים לבוא בעוז רוח, באומץ לבב, בזריזות ולא בעצלתיים, בענוות צדק ובגאון קודש גם יחד"⁹⁸.

אמנם, עם שהרב היה איש החזון הגדול של תקופתנו, היה גם רועה ומנהיג רוחני דגול ונערץ של העם ושל היישוב בתקופה סוערת. הוא היה מעורה באופן הפעיל ביותר בכל בעיות הדור, והיה מכוון לקראת פתרונותיהן — של אותן הבעיות הבוערות והחריפות.

היא הנותנת, שאישיותו של הרב היא עצמה מהווה דוגמא מחנכת בולטת לכל מנהיג ולכל מורה בישראל — ואף לאיש הפעיל — בזעיר אנפין — בקנה מידה מקומי — כיצד לשאוף למזג את החזון ואת המעשה באופן, שהחזון לא יהיה ערטילאי ומנותק מהמציאות, ושמבעד הפעולות המצומצמות של האיש בתחום ד' אמותיו לא יעצום עיניו

97 "אורות", פרקי "אורות התחיה" (עמ' מד).

98 "הרצאת הרב" — לאחי האהובים תופסי התורה בעיר הקודש ובארצנו הקדושה כולה" (נדפסה לאחרונה כתוספת בסוף הס' "אורות התורה", ע"י הישיבה המרכזית העולמית, ירושלים תשכ"ה), עמ' 1-2.

אתר דעת - מכללת הרצוג

מלהשקיף אל כוכבי האמונה והחזון המאירים בשמים
ובשמי השמים.

משכן המצוות — שבין אדם למקום ובין אדם לחברו — אחד
דומה, שיש בהקשר זה בשיטת הרב — שבין המגמות
ואמצעי ההכשרה לשתי מערכות המצוות שבין אדם לחברו
ושבין אדם למקום, שצינו לעיל — משום אפשרות של
מיפנה מכריע בדרכי חינוך-יהודי-מוסרי, שכן
הוצעה כאן דרך רעיונית וחינוכית נכונה להפגיש ולקשר
את שתי המערכות הללו בשני הכיוונים: כאחד ולעבור
בהדרגה מחינוך, שהוא רק מוסרי לכאורה — לחינוך, שהוא
מודגש בעיקר כחינוך דתי, וכן גם להיפך, והיינו להסביר
ולבסס מצוות שבין אדם למקום גם מבחינה מוסרית-
לאומית (מבלי להפקיע אותן מקדושתן העצמית), ומאידך
גיסא, ניתן לנמק מצוות שבין אדם לחברו מבחינה דתית,
כפי שאנו מוצאים מקרא מלא, אם נקרא את הפסוק הנוגע
לעניינו בשלימותו עם הסיפא שלו: "ואהבת לרעך כמוך
[כני] אני ד'" (ויקרא י"ט, י"ח). וכיוצא בזה ניתנת
בדרך כלל ההנמקה האלוהית לגבי רוב המצוות
המוסריות והחברתיות המובאות בספר ויקרא (כגון,
רוב המצוות בפי קדושים ועוד, בסיום המצוה כי
אני ד'), כשהן משולבות לעיתים לסירוגין גם עם מצוות
שבין אדם למקום, וזאת היא דרך נאותה להשפיע על
חניכים יוצאי חוגים המדקדקים במצוות שבין אדם למקום,
שאינם נותנים את דעתם להקפיד בה במידה במצוות שבין
אדם לחברו⁹⁹.

⁹⁹ מובא בספרים, שהארי הקדוש היה נוהג לכוון — לפני קריאת
"שמע ... ואהבת את ד' אלהיך" — דווקא את המקרא "ואהבת
לרעך כמוך".

אתר דעת - מכללת הרצוג

הקשר בלתי-נפרד זה שבין שני הלוחות של עשרת הדברות פותח שערים למחנך לאתגרים פדגוגיים ודידאקטיים רבים ולהשלכות מגוונות בלימוד התורה ומצוותיה, וכן בשדה החינוך הדתי-המוסרי, בכלל. הקשר זה לגבי יוצאי שכבות חברתיות ותרבותיות שונות חשוב מאוד, כשאנו מתכוונים לתפיסה אחדותית-כוללת של תורת ד' תמימה במכלול מצוותיה — שבין אדם למקום ושבין אדם לחברו — והיה משכן המצוות אחד.

לימוד מדעים בדרך הקודש
לאור ההשקפות החדישות במדעי הטבע — כיצד?
תפיסת עולם דתית-מדעית

אף דברי הרב על מדעי הקודש והחול, שסקרנום לעיל, לכשנרגמם ללשון פדגוגית-מתודית, מסמנים קווים למפנה בהוראת לימודי קודש וחול. מסקנתם ומשמעותם היא, שעלינו לשאוף לאיחוד מדעי הקודש והחול גם בחינוך והוראה.

דרך משל, אף במדעי הטבע, ואפילו בעולם המספרים — המתמטיקה, העוסקת, בין השאר, במושג ה"אין-סוף", ולא כל שכן במדעי הרוח. ההומאניסטיים, העוסקים בעולמם של האדם והחברה, יש להחדיר רוח קדושה ואמונה — של הרגשת מציאות השם, ה"סובב כל עלמין" והממלא כל עלמין¹⁰⁰, שהוא-הוא הגורם העליון לכל היצירה המדעית ולכל ההמצאות הטכניות.

ובאמת, זיתכן, שתחושת האין-סופיות והכוללות הזו אוניברסאליות שבבריאה ניתן לרכוש דווקא במדעי הטבע

100 ע' לעיל על "משנת האחדות הכוללת" של הרב.

אתר דעת - מכללת הרצוג

לפי התפיסות החדישות השוללות את החומר ה"ישן" כמהות עצמית, זה "החומר הסביל", שלמרות כל גדלו וכל יפיו צר מדי" בשביל האדם¹⁰¹. אכן, יש בהם — במחקרי הטבע החדשים — תיאוריות המסוגלות לגאול אותנו מכבלו השיטה החמרנית-הפשטנית; והיכולות לשמש לבגים לתפיסת עולם דתית-מדעית, ובכך לעזור לאיחוד מדע הקודש והחול, לפי דרכו של הרב נציין למשל ביטול השקפת החוקיות הסיבתית המיכאנית ו- חילופה בהסתברות סטאטיסטית גמישה, המניחה אפשרויות ל"קפיצות" בטבע ולמופעים יוצאים מן הכלל (בחינת ניסים), וכמו כן אי-ההסתכלותיות של כמה מההופעות הטבעיות הנחקרות, אך אינן "נראות", והנותנות סימוכין לתחושה של קיום "עולמות בלתי-נראים" ושל מציאות כוח עליון בעולם. וכיוצא בזה, התופעות ה"פראפסיכולוגיות" — ה"יוצאות דופן המוזרות לכאורה — בשדה הפסיכולוגיה וכו'. לעומת "חדירה" זו של הקודש אל החול, אל הטבע — יש לקדם גם תהליך הפוך — של "פלישת" החול אל הקודש, כמו למשל, לימוד ה"ריאליה", — תופעות מעולם הטבע והתרבות האנושית המצויות בתנ"ך ובתלמוד, — לימוד, שיש בו תועלת רבה להבנה ממשית יותר של המקרא ודברי חז"ל. אלה ואלה מועילים להבנת הקשר האחדותי שבין מדע הקודש והחול.

זאת אומרת, שבהבדל מהמקובל עכשיו בכמה מוסדות חינוך דתיים בארץ ובחוץ לארץ, כשלימודי הקודש ולימודי החול מהווים בהם כאילו שני עולמות נפרדים זה מזה

101 מדברי הרופא והפיזיולוג אלכסיס קרל (לפי ספרו של פרופ' א' צ'רניאבסקי "בין מדע לדת", עמ' 35).

אתר דעת - מכללת הרצוג

יש לגשר ביניהם ולהעשיר כאמור לעיל את לימודי הקודש על ידי ידיעות מעולם החול, ולהיפך. לשם בניית גשר כזה נדרשת כמובן הכשרה מתאימה של מורים ומחנכים, וכמו כן — חיבור ספרי לימוד, שבהם תחדור השפעה אחדותית זו — בין בלימודי קודש ובין בלימודי חול, — הן במדעי הטבע והן במדעי הרוח.